

UN CNEZAT MARAMUREȘEAN ÎN VEACURILE XIV ȘI XV: CÎTEVA OBSERVAȚII PRIVIND CARACTERUL ȘI SPECIFICUL STĂPÎNIRII CNEZIALE

Lucrările istorice de sinteză referitoare la Maramureș au relevat pregnant individualitatea acestei „țări” românești medievale în cadrul regatului Ungariei, precum și puternicele sale structuri social-economice și politice, identice sau similare cu cele tradiționale și generale românești¹. Între instituțiile care au conferit specificitatea și personalitatea marcantă a acestei structuri, cnezatul ocupă un loc central și pentru Maramureș. Caracterizarea generală și încadrarea instituției cneziale și a clasei cneziale românești maramureșene în evoluția generală a societății românești în veacul XIV s-a făcut într-o monografie de înaltă ținută științifică, valorificând deopotrivă izvoarele arheologice, documentare și narrative². În pofida unor opinii exprimate în istoriografie³, dar și în acord cu alte concluzii formulate⁴, încheierea principală la care ajunge istoricul Radu Popa privește cnezul din interiorul societății maramureșene ca un *stăpîn feudal de tip prestatal*, considerînd că încetarea acestei calități se produce în momentul întăririi sale cu diplomă regală de înnoblare sau de confirmare ca stăpîn cu drept cnezial (aceasta din perspectivă exterioară, ilustrată prin documente emise de cancelarie)⁵. Această caracterizare, potrivit, în general, pentru veacurile XIV—XV și altor zone ale spațiului românesc⁶, nu a fost unanim acceptată în istoriografie, poate și datorită unei documentații și argumentații lacunare, parțiale. Pentru formularea unor concluzii ferme și convingătoare, credem că mai sînt necesare unele analize locale, amănun-

¹ Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940; idem, *Le Maramureș*, Sibiu, 1944; R. Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, Editura Academiei, 1970 (cu bibliografia aproape completă).

² R. Popa, *op. cit.*, *passim*.

³ I. Bogdan, *Despre cnejii români*, în *Analele Acad. Române, Mem. Sect. Ist.*, seria II, 1903, tom. XXIV, p. 6; D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. I, ed. de A. Sacerdoțeanu, București, 1968, p. 347 și urm.; Al. Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, p. 37; P. Binder, *Contribuții la studiul dezvoltării feudalismului în Maramureș și în nordul Transilvaniei*, în *Studii și articole de istorie*, 1967, X, p. 27—61 etc.

⁴ I. Mihaly, *Diplome maramureșene din secolul XIV—XV*, Sigheț, 1900, p. 7, nota 1; D. Arion, *Cnejii (chineji) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938, p. 144; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 66—69; A. Oțetea, *La formation des États féodaux roumains, în Nouvelles études d'histoire*, 1965, III, p. 89; M. Holban, *În jurul publicării recente a unor documente inedite din secolul al XIII-lea privitoare la românii din Transilvania*, în *Studii*, XIX, 1966, nr. 4, p. 770—778; idem, *Variații istorice în problema cnezilor din Transilvania*, în *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 213—231; R. Popa, *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 32—33; Ioan A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV—XV*, în *Revist.*, 34, 1981, nr. 11, p. 2097—2101 etc.

⁵ R. Popa, *Țara Maramureșului* ..., p. 180.

⁶ Ne referim mai ales la studiile privind Banatul, Țara Hațegului, Crișana, elaborate de M. Holban, R. Popa, A. A. Rusu, I. Drăgan, Ioan A. Pop ș.a.

țite, de adincime, în așa fel ca, spre final, coroborarea acestor date să permită relevanța necesară. O asemenea întreprindere, restrinsă ca spațiu și clar circumscrisă temporal, ne-a fost sugerată de un amplu document în limba latină publicat încă la 1900⁷, dar insuficient integrat circuitului istoriografic. Documentul, dat la 14 noiembrie 1412 la Visegrád, este emis de comitele Symon, fiul lui Nicolae de Rozgon, *iudex curie*, și conține, amintite, regestate sau transcrise integral, alte cîteva documente, cel mai vechi fiind din 1350.

În cuprinsul acestui izvor se relatează că la 22 martie 1412, la Cașovia, pe cînd regele, judele curții și nobilii regatului stăteau la scaun de judecată spre a face dreptate, s-au înfățișat înaintea acestei adunări Șandor (ori Sandrin), fiul lui Baliță de Bilca⁸ și Petru, fiul lui Ștefan de Bilca, împotriva lui Petru și Ilie, fiii lui Nicolae, fiul lui Stanislau de Domnești (*Urmczew*)⁹. Cei dinții arată că acești Petru și Ilie tulbură mult cnezatul lor din posesiunile Lipceni și Herinceni (*kenezatum ipsorum in possessionibus Lypche et Haryncha, aliter Zeleumczew*)¹⁰, pe care predecesorii lor, ai reclamanților și, prin urmare, ei înșiși îl aveau conferit ca donație din partea răposatului rege Ludovic de Anjou. Ba, mai mult, cei din Domnești i-au exclus pe bilceni din cnezatul lor, nepermițându-le să perceapă venitul acestui cnezat, spre foarte marea prejudiciere a reclamanților. Să observăm deocamdată că pricina dintre cele două familii de feudali privește dreptul de stăpînire asupra unui cnezat format din două sate și că această stăpînire presupunea perceperea unui venit (*redditus*) în favoarea proprietarilor. Sandrin și Petru de Bilca precizează că amintita uzurpare s-a petrecut în ciuda faptului că ei au dat și au plătit din cnezatul respectivelor sate pînă în vremurile acelea 20 de oi sau porci drept cens al maiestății regale și că din aceste sate, cînd venea chemarea generală la oaste a tuturor nobililor acelei țări (a Maramureșului), ei serveau cu o lance în expedițiile armatei regale. Se mai subliniază că iobagii locuitori ai celor două sate au obișnuit, în chip pașnic pînă atunci, să presteze totdeauna censurile și formele de dări împreună cu alte venituri.

Spre dovedirea celor afirmate, adică a faptului că ei dețin de drept pomenitul cnezat, Sandrin și Petru de Bilca au arătat o scrisoare privilegială a regelui Ludovic din 10 octombrie 1365, care transcria și confirma o altă scrisoare a sa, emisă la Buda, în 1 aprilie 1350. Se proba astfel că regele Ludovic, cel „de înțeleaptă guvernare”, conferise la 1350 lui Sărăcin, Valentin, Nicolae și Luca, fiii voievozului Crăciun de Bilca — *credincioșii săi români* — două sate românești ale sale numite Lipceni și Herinceni, spre a le crește numărul locuitorilor și a le face starea mai îmbelșugată. Documentul mai adaugă că dăruirea cnezatului respectiv s-a făcut în chip veșnic și că tuturor oamenilor de rînd și românilor din zisele sate, adunați acum sau care se vor aduna (*universis populis et Olahis ad dictas villas congregatis et congregandis*), li s-a cerut cu tărie să-i primească pe pomeniții Sărăcin, Nicolae, Valentin și Luca drept cnezi și stăpîni (domni) sau mai mari ai lor (*tumquam kenezios et seniores ipsorum*)¹¹. Porunca îi privea deopotrivă și pe succesorii obștii românilor adunați la 1350, în sensul că atît cei de atunci, cît și cei ce vor urma trebuiau să-i păstreze în chip pașnic pe noii cnezi și pe moștenitorii lor, să-i asculte și să li se supună întocmai ca și celorlalți cnezi, dinainte

⁷ I. Mihaly, *op. cit.*, p. 185—189, nr. 105.

⁸ Sat pe valea Bîrjavei, la nord-vest de Hust.

⁹ Sat pe cursul inferior al Talaborului, lângă Tecceu.

¹⁰ Sate situate pe valea Neagovei.

¹¹ Bartal A., *A magyarországi latinság szótára*, Budapest, 1901, p. 606 (*senior seu dominus*).

(ipsos et eorum successores inter ipsos pacifice conservare ac ipsis et eorum posteritatibus tamquam kenezios aliis keneziis obedire deberent et obtemperare).

Adunarea nobililor regatului, prezidată de regele Sigismund, a putut astfel constata veridicitatea faptelor relatate prin autenticitatea celor două documente emise de regele Ludovic I, cu 62 și, respectiv, 47 de ani în urmă. Auzind acestea, Petru și Ilie din Domnești s-au ridicat spunând, dimpotrivă, că, deși pomeniții Sandrin și Petru deținuseră și ocupaseră posesiunile Lipcenii și Herinceni cu cnezatul lor, totuși regele Sigismund le-a conferit lor și fraților lor pe veci nu numai cnezatul, ci și stăpînirea cea adevărată a sus-ziselor posesiuni (*non solum keneziatum sed et verum dominium predictarum possessionum*). Pentru a-și proba afirmațiile, feudalii români din Domnești au arătat o scrisoare privilegială a regelui Sigismund, emisă la 10 octombrie 1409, care conținea transcrise și confirmate alte două scrisori, una tot a regelui și cealaltă a conventului din Lelez. Cea dintîi, a regelui, dată la Bratislava în 19 aprilie 1404, făcea cunoscut că suveranul, apreciind credința și serviciile supuselor merite ale lui Ioan, fiul lui Ștefan, românul din Domnești, între celelalte donații ale sale, dăruia acestui Ioan și, prin el, lui Nicolae și Dionisie, frați de sînge, și lui Nicolae și Stanislau, fiii lui Stanislau, frați copărtași și tuturor moștenitorilor și urmașilor lor posesiunile Lipcenii și Herinceni. Cealaltă scrisoare, transcrisă și confirmată la 10 octombrie 1409, emisă de conventul din Lelez la 17 aprilie 1405, vestea că omul de mărturie al regelui și cu cel al conventului, în 3 aprilie 1405, la fața locului, adică în posesiunile Lipcenii și Herinceni, în prezența tuturor vecinilor și megieșilor acestora, au introdus pe numiții Ioan, Nicolae, Dionisie, alt Nicolae și Stanislau în stăpînirea respectivelor sate, fără să apară împotrivitori în timpul legal prevăzut. După aceasta, cele două părți au declarat că nu mai pot arăta, atunci sau în viitor, alte mărturii documentare care să le susțină cauza. În continuare, documentul cadru, emis de *iudex curie*, prezintă felul în care au fost cumpănite dovezile: regele donase într-adevăr la 1404 posesiunile des pomenite feudalilor din Domnești, care fuseseră introduși în mod legitim în stăpînirea aceluia cnezat împreună cu venitul său (*redditusque eiusdem keneziatu*); dar totuși, deoarece mai întîi regele Ludovic, la 1350, dăduse amintitul cnezat fiilor voievodului Crăciun și tuturor urmașilor lor pe veci și îl confirmase în virtutea privilegiului său, nobilii regatului cu judele curții și cu regele Sigismund, știind la judecată, redau și înapoiază acest cnezat, împreună cu roadele și veniturile sale (*fructusque et redditus ipsius keneziatu*), urmașilor acelor bilceni dăruiiți la 1350, adică lui Sandrin și Petru și moștenitorilor lor, ca să-l poată stăpîni în veci, după obiceiul și tradiția pomenitei țări a Maramureșului (*more et consuetudine prefate terre Maramarosensis*). Și iarăși, repetînd și întărind cele de mai sus, documentul subliniază că acel cnezat din posesiunile Lipcenii și Herinceni a fost lăsat pe veci lui Sandrin și Petru cu ai lor, cărora li se cuvine și moștenitorilor lor, să-l stăpînească și să-l posede împreună cu roadele și veniturile sale, după tradiția și obiceiul statornicite ale celorlalți cnezi ai amintitei țări a Maramureșului, totuși fără lezarea dreptului regelui. Prin urmare, numiții Ioan, Ștefan și frații lor (nobilii din Domnești), dăruiiți de maiestratea regească în felul arătat mai sus și reclamați acum împreună cu ceilalți, se cuvine, vinovați fiind de rămînerea pe nedrept în posesiunile respective, să le părăsească, spre a fi restabiliți în stăpînirea aceluia cnezat, sus-numiții Sandrin și Petru, cu ceilalți frați ai lor și consîngeni (*ac in eiusdem keneziatu dominium prenominales Sandrinum et Petrum cum ceteris eorundem fratribus et consanguineis*). În continuare, este expusă porunca adresată conventului din Lelez pentru repunerea în stăpînire a bilcencilor, ca și răspunsul acestei instituții datat la 6 sep-

tembrie 1412¹², din care reiese că, fără să fie considerată valabilă și legală împotrivirea feudalilor din Domnești, Sandrin și Petru au fost introduși în stăpînirea cnezatului celor două sate împreună cu *veniturile și folosințele* care țin de această stăpînire, cu *drept ereditar, după obiceiul țării Maramureșului*. Prin urmare, la 14 noiembrie 1412, după înfățișarea lor la curtea regală, Sandrin și Petru au primit noul privilegiu necesar pentru dovedirea drepturilor lor.

Totuși, în privința stăpînirii satelor Lipceni și Herinceni, lucrurile au fost mai complicate decît se relatează în documentul de la 14 noiembrie 1412 și s-au complicat și mai mult după aceea. Știri noi dezvăluie un document de hotărnicire a domeniului dolhenilor, act emis la 12 martie 1383, cînd stăpîni la Lipceni și Herinceni apar într-adevăr bilcenii, anume Ioan și Dragoș, fiii lui Sărăcin cu fratele acestuia din urmă, adică Valentin, fiul lui Crăciun voievodul¹³. Sărăcin și Valentin sînt doi din cei patru frați dăruïți la 1350. La 14 mai 1403, satele respective, alături de altele, sînt donate lui Ioan Românul din familia Drăgoșeștilor¹⁴, dar rămîn pentru scurtă vreme în această situație¹⁵, pentru ca la 1404, cum s-a văzut, să intre în stăpînirea celor din Domnești, pe moment, fără nici o împotrivire. În 1412 urmează procesul între aceștia din urmă și bilcenii, dobîndind cîștig de cauză, după cum se știe, urmașii voievodului Crăciun. Dar lucrurile nu au rămas tranșate în felul acesta; la 18 decembrie 1415, conventul din Lelez, la cererea judelei curții (e drept, altul decît cel din 1412), introduce fără împotrivire (?) pe feudalii din Domnești (Nicolae, fiul lui Stanislau, cu fiii săi Petru, Ilie, Ioan și George și cu Stanislau, fiul lui Stanislau) în stăpînirea mai multor moșii, între care Domnești, Lipceni, Herinceni și altele¹⁶.

Probabil că și datorită acestui fapt, deși nu înțelegem de ce n-au ridicat împotrivire în 1415, nobilii din neamul bilcenilor (între care și fiii lui Sandrin și Petru, protagoniștii de la 1412), au cerut și au obținut în 10 mai 1417 transcrierea documentului prezentat amănunțit mai sus, care statua dreptul lor asupra cnezatului satelor Lipceni și Herinceni.

Peste mai bine de 30 de ani, probabil la capătul altor dispute, nobilii din Domnești (Ioan, fiul lui Petru și alt Ioan, fiul lui Micu) se împăcau cu Ștefan, fiul lui Sandrin și cu alt Ștefan, fiul lui Petru (zis *Bolond*) de Bilca¹⁷ și cu alți bilcenii, împărțindu-și în două moșia Herinceni și părțile controversate din Lipceni (în aprilie 1449)¹⁸. Nu se mai pomenește nimic despre vechiul drept de cnezat, nici despre cnezatul acestor sate. Peste un an, în 30 martie 1450, după un secol de la dania făcută primilor bilcenii, apare un nou competitor, anume Simion, plebanul din Hrust, vicarul general al Maramureșului, care, prin porunca lui Iancu de Hure-

¹² I. Mihaly, *op. cit.*, p. 182—183, nr. 103.

¹³ E. Lukinich, L. Găldi, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400*, Budapeșt, 1941, p. 308—309, nr. 274.

¹⁴ Mályusz E., *Zsigmondkori oklevéltár*, vol. I/1, Budapeșt, 1956, p. 286, nr. 2425.

¹⁵ R. Popa, *Țara Maramureșului...*, p. 86, nota 234.

¹⁶ I. Mihaly, *op. cit.*, p. 201—203, nr. 113.

¹⁷ Cei doi Ștefan erau veri, fiindcă Petru, Sandrin, Ștefan și Ioan erau frați, fiii lui Ilie. Vezi trimiterile de la nota următoare.

¹⁸ Documentul care cuprinde hotărîrea de împărțire a respectivelor proprietăți, emis pentru cele două părți implicate, datează din 9 aprilie 1449 (I. Mihaly, *op. cit.*, p. 336—337, nr. 197), iar mandatul către conventul din Lelez pentru procedura de partaj este eliberat la 14 aprilie 1449 (Arh. Naț. din Bratislava, Arh. convent. Lelez, Protocol C I, p. 605, nr. 59, copie microfoto la Arh. Stat. București, rola 25/Cehoslovacia, cadrele 190—191). Mulțumim și pe această cale colegului Adrian Andrei Rusu pentru semnalarea și punerea la dispoziție a acestui act.

doara, guvernatorul Ungariei, este introdus, fără împotrivire (?!), de conventul din Lelez în stăpînirea unor părți din Lipcenii și Herinceni, precum și a moșiei întregi Poiana Uliului (*Keselewmezew*)¹⁹. Dar dania s-a dovedit a fi o uzurpare, iar împotrivirea a venit mai târziu, temeiul său fiind, în principal, tot actul dat la Visegrád, în 14 noiembrie 1412, al cărui conținut a fost reprodus pe larg mai sus. Într-adevăr, la 2 martie 1457, regele Ladislau V retrăgea și nimicea actul de donație făcut în favoarea plebanului din Hust și a fraților săi, motivînd că moșia donată, Poiana Uliului, se afla situată între hotarele posesiunilor Lipcenii, Herinceni și Iza, ținînd de cetatea regală Hust și că primele două sate fac parte din cnezatul lui Nicolae, fiul lui Petru de Bilca, care trebuia reintrodus în acea stăpînire²⁰. Baza reasezării lui Nicolae de Bilca în drepturile sale strămoșești este dată de documentul emis de rege la 1412 și de un alt document, din 1409, al conventului din Lelez, cu hotărnicirea amănunțită a moșiilor Lipcenii și Herinceni. Din cel dintîi act examinat la 1457 și emis cu 45 de ani în urmă de judele curții regeste, se înțelegea că cnezatul ziselor posesiuni Lipcenii și Herinceni, cu folosințele și pertinențele sale, sub rezerva anumitor servicii și a censului maiestății regale (*sub certis serviciis et censu regie maiestati*), prestate amintitei cetăți și oficialității comitatense, fuseseră disputate de răposatul Sandrin, fiul lui Baliță și de Petru, fiul lui Ștefan de Bilca, pe de o parte și de Petru și Ilie, fiii lui Nicolae, fiul lui Stanislau de Domnești, pe de altă parte, fiind adjudecat celor dintîi. Prin urmare, Sandrin și Petru fuseseră introduși în stăpînirea acestui cnezat și a tuturor folosințelor sale și a celor ce țin de el (*in dominium ipsius kenesyatus ac cunctarum earum utilitatum et pertinentiarum*). Celălalt act, al conventului, conținînd hotărnicirea și ridicarea semnelor de hotar la 1409, a dus acum, în 1457, la înțelegerea faptului că amintita posesiune Valea Uliului era între hotarele satelor Lipcenii și Herinceni (care aduceau regelui și, prin urmare, cetății Hust servicii și censul) și parțial între hotarele moșiei Iza întemeiate de curînd și ținînd și ea tot de cetate. Prin urmare, coroborînd datele și mărturiile, regele Ladislau poruncește conventului ca, anulată fiind donația către plebanul Simion, să-și trimită omul de mărturie, care, împreună cu cel regal, după rînduială, să procedeze la repunerea în stăpînirea posesiunilor Lipcenii și Herinceni, cu titlu de cnezat și cu toate folosințele și pertinențele acestora, a lui Nicolae, fiul lui Petru de Bilca și a fraților și moștenitorilor săi, să refacă hotărnicirea în prezența vecinilor și megieșilor, astfel ca Nicolae de Bilca și urmașii săi să stăpînească în veci des pomenitul cnezat. În același an 1457, printr-un document emis la Viena, regele Ladislau poruncește comitelui, vicecomiților și juzilor nobililor din comitatul Maramureș să-i apere (deoarece se bucură de patronaj și tutelă speciale regale) pe Nicolae, Mihail, Ștefan și alți bilcenii de diversele vexațiuni și încălcări suferite de ei în ce privește drepturile lor de proprietate, lucrurile și bunurile lor din posesiunile Lipcenii, Herinceni, Berezna²¹, Boureni (*Ekermezew*), Repedea (*Rypina*), Călăcenii (*Keleczen*) și Vilcele (*Wyzkez*), toate pe valea Neagovei (sau Neagului)²². În continuare, după 1457, cele cîteva documente care mai amintesc posesiunile

¹⁹ I. Mihaly, *op. cit.*, p. 344—345, nr. 203.

²⁰ *Idem*, p. 399—401, nr. 234.

²¹ Satele Berezna și Boureni, întemeiate pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea, marchează începutul colonizării rutene în Maramureș (pe Neagova). Vezi R. Popa, *Țara Maramureșului*. s., p. 68.

²² I. Mihaly, *op. cit.*, p. 401—402, nr. 235.

respective, fără menționarea vechiului drept de cnezat sau a apartenenței la cetatea Hust, nu mai au prea mare relevanță pentru cele urmărite de noi²³.

La capătul enumerării acestor mărturii documentare, provenind dintr-un interval de timp de mai bine de un secol, se poate reconstitui destul de precis evoluția unui cnezat românesc din Maramureș. Situat de-a lungul unei văi (a Neagovei), ca mai toate grupările de sate maramureșene, cnezatul pomenit la 1350 avea un hotar cuprinzător, care se întindea de la nord la sud pe o lungime de circa 70 km, până la izvoarele Neagovei²⁴. Pe suprafața aceasta se aflau încă înainte de 1350 doar două sate (românești), lucru destul de firesc pentru veacul XIV. Spre finalul secolului XIV se mai întemeiază, prin colonizare ruteană (care în acești ani începe în Maramureș), satele Berezna și Boureni. Cum s-a văzut, pe aceeași vale mai apar la 1457 Repedeș, Călăcești și Vilcele.

Documentul de danie din 1350, primul care pomeneste cnezatul de pe valea Neagovei, prezintă o importanță deosebită, deoarece oferă câteva prețioase indicii privind instituția cnezatului și regimul social al stăpînirilor cneziale. Întîi constatăm un fapt mai neobișnuit pentru Maramureș, unde conferirea actelor de donație pentru stăpînirile cu drept cnezial reprezenta, în general, oficializarea unor stăpîniri mai vechi. În cazul de față se vede cum conferirea cnezatului satelor Lipcenii și Herinceni este o danie reală, în sensul că filii voievodului Crăciun de Bilca devin efectiv stăpînii cnezatului de pe valea Neagovei doar în 1350. Din acest motiv, documentul mai face și alte precizări, care cu ocazia unor danii formale erau subînțelese, anume că toți oamenii de rînd, românii din amintitele sate, prezenți atunci acolo sau care se vor mai strînge în viitor, sînt obligați să-i primească pe Sărăcin, Nicolae, Valentin și Luca drept cnezi, adică drept stăpîni ai lor. Perechile de termeni *populis* — *Olachis* și *kenezios* — *seniores*, în acord cu stereotipia și repetițiile dese din stilionarul diplomatic medieval, marchează, în acest caz, sinonimii, sau, în altă cuprindere, tautologii, întrucît oamenii de rînd erau români (se precizează clar că satele erau românești), iar cnezii erau stăpîni (sau domni). Preferăm această din urmă identitate (cnezi = stăpîni) și pentru că documentul mai face o precizare: locuitorii cnezatului trebuiau să-i păstreze pe noii cnezi și pe urmașii lor și să asculte de ei și să li se supună în toate, întocmai cum făcuseră acest lucru cu alți cnezi, predecesori ai bilcenilor. Nu se poate ști clar ce s-a întîmplat cu vechii cnezi, cei de dinainte de 1350²⁵,

²³ Deși nu se menționează nicăieri în izvoarele cunoscute scoaterea acestor moșii de sub autoritatea cetății Hust, ramura bilcenilor stabiliți la Lipcenii (nobili încă de pe vremea cînd se consemna precis că satele lor de pe Neagova depindeau de cetate) oprește o vînzare din aceste pămînturi, pe care rudele lor erau pe cale s-o facă la 1469 în favoarea nobililor din Domnești (cu care, de altfel, lipcenii erau în proces). Vezi I. Mihaly, *op. cit.*, p. 494—495, nr. 287. În același an, un document emis de conventul din Lelez, la porunca regelui Matia Corvinul, ne face să înțelegem că parțial vechiul cnezat, divizat între bilcenii și cei din Domnești încă la 1449, persistă în această situație și după 1469, cînd se împart egal și celelalte moșii, anume Berezna, Boureni, Repedeș, Călăcești și Vilcele. Vezi I. Mihaly, *op. cit.*, p. 496—497, nr. 288. La 1487, un Nicolae de Ilosva își zălogăște porțiunile sale din Herinceni (5 sesii) și din Lipcenii (2 sesii), pentru 24 florini de aur, cu drept de răscumpărare, lui Albert Nagy, locuitor din Hust. Vezi I. Mihaly, *op. cit.*, p. 584—585, nr. 337.

²⁴ R. Popa, *Țara Maramureșului...*, p. 68.

²⁵ S-a presupus, fără o bază documentară directă, dar în limitele verosimilului, că o bună parte a populației acestor sate, în frunte cu vechii cnezi, se alăturase taberei răzvrătutului voievod Bogdan. Vezi I. Moga, *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, în *AIIN*, X, 1945, p. 113. S-ar explica astfel și îndemnul de sporire a populației cnezatului, adresat la 1350 noilor stăpîni, iar posi-

dar este semnificativ faptul că românii de rînd (*populi*) trebuiseră, în chip firesc, să li se supună și să-i asculte în toate și că această autoritate cnezială se exercita în mod ereditar în cadrul unei sau unor familii. Menționăm că documentul de la 1350, păstrat și în original²⁶ și redat într-un larg rezumat în 1412²⁷, nu pomeneste nimic despre apartenența acestor sate la domeniul cetății Hust, nici despre „censul” și „serviciile” datorate de cnezatul respectiv regelui și cetății. Vreme de mai bine de o jumătate de veac, lucrurile s-au derulat netulburate în cnezatul de pe Neagova, stăpînit și locuit de români, deși dinspre nord începuseră firave infiltrații rutene.

Starea de instabilitate își face loc însă la începutul veacului al XV-lea, în timpul și în urma revoltei magnaților împotriva regelui Sigismund de Luxemburg²⁸, cînd apar noi competitori pentru stăpînirea amintitului cnezat. Dacă dania către drăgoșești a fost, cum s-a văzut, efemeră, mult mai serioasă pentru bilcenii a fost concurența nobililor din Domnești, care, în 1404, primeau de la rege, desigur pentru sprijinul acordat puterii centrale, în confruntarea cu forțele nobiliare centrifugale, satele Lipcenii și Herinceni. Neconturîndu-se o altă cale de a-i elimina pe acești noi competitori, în 1412 bilcenii au ajuns la judecata regească. La această judecată, spre a-și pleda cauza, Petru și Ilie din Domnești recurg la un argument semnificativ pentru noua mentalitate a feudalității românești maramureșene confruntate cu modelul apusean: neavînd de partea lor argumentul vechimii și al anteriorității, ei insinuează că donația făcută lor la 1404 (confirmată prin scrisoare privilegială la 1409) cuprinde nu numai cnezatul, ci și adevărata stăpînire a pomenitelor posesiuni, adică stăpînirea conformă cu rînduielele regatului. Se confruntă, prin urmare, aici modul de stăpînire cnezial tradițional cu cel nobiliar pe cale de a se impune. Și mai important este faptul că la cîntărirea argumentelor și documentelor celor două părți, deși judecata era făcută de un for exterior Maramureșului, motivația celor din Domnești nu este validată: ei primiseră într-adevăr în mod legal de la rege cnezatul respectiv cu toate veniturile sale, dar deoarece o altă danie privilegială se făcuse cu mult înainte în favoarea bilcenilor, cnezatul satelor Lipcenii și Herinceni era recunoscut și înapoiat acestora din urmă și urmașilor lor, *pe veci*, cu roadele și veniturile sale. Judecătorii motivează și altfel hotărîrea lor: așa cerea „tradiția pomenitei țări a Maramureșului”. Era deci respectată rînduiala străveche românească privind stăpînirile cneziale, cu toate că, în fapt, de cele mai multe ori, acest mod de stăpînire se dovedea tot mai firav, mai labil și mai nesigur în comparație cu „adevărata stăpînire”, de care se prevalau „adevărații nobili” ai regatului. De mai multe ori, în document se precî-

bila opoziție față de aceștia a numiților *populi et Olahi* rămași ar putea fi un motiv al poruncii regale exprese de supunere și de prestare, pe mai departe, a obligațiilor de acum către bilcenii, rămași credincioși suveranului. Nepomenirea numelor vechilor cnezi nu trebuie să mire, întrucît aceștia, nebeneficiind probabil de act de donație regală, făcuseră parte din feudalitatea neoficializată și nerecunoscută *de iure*. De aceea, din punctul de vedere al cancelariei, confiscarea nu trebuia justificată.

²⁶ I. Mihaly, *op. cit.*, p. 29—30, nr. 15; *Documente privind istoria României*, seria C, veac. XIV, vol. IV, București, 1955, p. 535, nr. 780 (tradus). Traducerea din volumul citat mai sus nu este suficient de riguroasă. Identitățile *seniores* — fruntași, *kenesiatum* — slujba de cnez, *obedire* și *obtemperare* — a asculta (fără a supune) nu ni se par conforme cu realitatea.

²⁷ I. Mihaly, *op. cit.*, p. 186.

²⁸ K. G. Gündisch, *Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg*, în *Ștefan Metes la 85 de ani*, Cluj-Napoca, 1977, p. 235—237.

zează că stăpînirea cnezială incumba venituri (*redditus*), roade, profituri (*fructus*), foloase (*utilitates, obventiones*), de care proprietarii se bucurau conform „tradiției și obiceiului statornicite ale celorlalți cnezi ai pomenitei țări a Maramureșului“. Că este vorba de un mod de stăpînire feudală, se vede și după termenul de *dominium* (identic cu cel folosit în cazul stăpînirilor nobiliare), utilizat în privilegiile regale, ca și în porunca adresată conventului pentru punerea în stăpînire și pentru hotărnicire (... *ac prefatos Sandrinum et Petrum in dominium keneziatu earundem duarum villarum... reperiebantur*). Chiar și acest fel de puneri în stăpînire și de hotărniciri în cazul cnezatelor, acte care presupuneau prezența oame-nilor de mărturie regali și conventuali sau capitulari, precum și a vecinilor și megieșilor, mărturisește o procedură identică pînă la amănunt cu cea folosită pen-tru proprietățile nobiliare. Ba mai mult, tocmai acești stăpîni cu drept cnezial, cum erau aceia dintre bilcenii stabiliți la Lipcenii, de pildă, apar ca „oameni demni de crezare“ ai regelui, recomandați spre a participa și efectiv participanți la multe introduceri în stăpînire și hotărniciri, făcute cu drept nobiliar²⁹. Unii dintre acești cnezi, chiar înainte de a avea privilegiul înnobilării lor, devin juzi ai nobililor, fiind asimilați *de facto* acestora³⁰. De altfel, chiar despre bilcenii, cînd își transcriu la 10 mai 1417 privilegiul din 1412, care le confirma stăpînirea cnezială, se spune clar că sînt nobili (*pro nobilibus de Bylke*)³¹.

Este încă o dovadă că între stăpînirea cu drept nobiliar și cea cu drept cnezial nu au fost bariere rigide în fapt, și nici deosebiri fundamentale. Între particulari-tățile care individualizează dreptul cnezial, au fost subliniate îndeosebi situarea cnezatelor pe „domeniul regal“, apoi pe domeniile cetăților regale, precum și unele obligații ce decurgeau din acest regim.

Într-adevăr, și Sandrin cu Petru, urmașii voievodului Crăciun, după ce accentuează marele lor prejudiciu suferit prin lipsirea de cnezatul lor și de veniturile percepute pentru ei de acolo, se miră de dania făcută celor din Domnești, arătînd suzeranului lor, regele, că *iobagii* celor două sate, Lipcenii și Herincenii, au dat mereu, după obicei, „maiestății regale“ veniturile datorate, adică 20 de oi sau porci în chip de cens și că au servit cu o lance în expedițiile armatei regale, cînd „venea chemarea generală a maiestății regale adresată tuturor nobililor acelei țări“ (a Maramureșului). Reiese că eventuala neîndeplinire a acestor îndatoriri ar fi putut fi un prilej de confiscare a cnezatului, dar, cum se vede, nu era cazul în împrejurarea de față.

Deci locuitorii cnezatului, numiți iobagi (*iobagiones*), aveau două feluri de obligații, în primul rînd față de stăpînii lor direcți, „cnezii și seniorii“ lor, iar în al doilea rînd față de rege (stat), fiind clar dissociate veniturile percepute de cnezi în folosul lor direct de celelalte. Obligația de a servi la oaste cu o lance, cînd venea chemarea adresată *nobililor*, se încadrează și ea în rîndul îndatoririlor militare firești, pe care le aveau în cadrul regatului atît privilegiații, cît și su-puși³². Obligațiile militare ale cnezilor și supușilor lor, ținînd de domeniul public, ne apar și prin terminologia uzitată analoage cu cele ale nobililor și iobagilor, în cazul acestui document. Censul cnezial și datul oilor sau alte dări percepute în folosul regelui decurg din apartenența satelor cneziale la așa-numitul „domeniu

²⁹ I. Mihaly, *op. cit.*, p. 139—140, nr. 79; p. 168—169, nr. 96; p. 170—173, nr. 97; p. 173—175, nr. 98; p. 199—201; p. 112 etc.

³⁰ R. Popa, *Țara Maramureșului...*, p. 74.

³¹ I. Mihaly, *op. cit.*, p. 210, nr. 119.

³² D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1967, p. 145—154.

regal", care a oscilat între ficțiune și realitate, evoluind totuși de la un domeniu regal abstract în veacurile XIII—XIV la unul concret, după începutul secolului XV (în Maramureș), știrbit de întăririle și daniile făcute cu drept nobiliar și grevat mult de întăririle cu drept cnezial sau de privilegiile acordate așezărilor de oaspeți regali³³. Din acest punct de vedere, chiar dacă sub aspect juridic se impune diferențierea, în fapt îndatoririle satelor cneziale față de rege (presupuse și în cazul altor confirmări de stăpîniri cneziale prin utilizarea formulei că cnezii se bucură de toate drepturile, „fără lezarea dreptului regelui") sînt comparabile cu același gen de obligații pe care domeniile nobiliare fără imunitate le aveau față de stat și care obligații existau în paralel cu cele față de stăpînul de pămînt, primele neafectînd esența celor din urmă.

Acceptînd ca judicioasă etapizarea propusă de Radu Popa³⁴ pentru evoluția „domeniului regal" în Maramureș, remarcăm că dania în favoarea bilcenilor la 1350 avea loc într-o vreme cînd coroana intensifica acțiunea de întărire cu drept cnezial sau nobiliar a stăpînirilor unor familii de cnezi locali. Bilcenii au stăpînit satele lor după rînduiala tradițională pe tot parcursul celei de-a doua etape (cca 1360—1403), în finalul căreia nu au mai rămas sate în Maramureș a căror stăpînire să nu fie precizată cu drept cnezial (în cadrul „domeniului regal") sau cu drept nobiliar (în afara acestuia). A fost o perioadă de ascensiune a cnezimii maramureșene, în sensul că foarte mulți cnezi tindeau să fie asimilați și mulți erau asimilați cu nobilii, chiar fără să posede efectiv privilegiul nobiliare. Faptul pare să însemne o politică deliberată a regalității de favorizare a feudalității locale (mai ales prin 1360—1370), care trebuia să uite exemplul celor ce-l urmaseră pe Bogdan și să reziste tentației de promovare a unui voievodat autonom sau cvasiindependent și în Maramureș. Asimilarea dreptului cnezial cu cel nobiliar se produce în aceeași vreme cînd dispare treptat în Maramureș noțiunea de „domeniu regal" și cînd satele stăpînite de cnezi, cu sau fără întărire regală, sînt pomenite ca aflîndu-se „în pertinențele cetății noastre" (regale). Acest proces de transformare a feudalilor români privilegiați într-o clasă de nobili, înainte de a cunoaște deplina consacrare, a fost oprit în prima jumătate a secolului XV, mai ales datorită politicii interne din regat, în a doua parte a domniei lui Sigismund de Luxemburg³⁵. Începutul celei de-a treia etape, după 1403—1404, prin sprijinul pe care regalitatea l-a găsit în cnezime în cadrul politicii de centralizare și în luptele cu dușmanii externi, a marcat afirmarea unor noi familii cneziale, în urma întăririlor acordate cu drept cnezial. Promovarea unei politici interne mai ferme, corelată, pentru Maramureș, cu stoparea totală a vechilor încercări de autonomie voievodală, a dus la diminuarea puterii economice și politice a unor familii nobiliare, paralel cu întărirea domeniului cetății regale Hust, care își precizează mai clar limitele și organizarea, cuprinzînd, alături de cîteva sate administrate direct de castelan, și sate întărite cu drept cnezial sau stăpînite fără nici un privilegiu³⁶. În acest context, stăpînirile cu drept cnezial sînt mai bine circumscrise, se renunță în multe cazuri la echivoc, limitîndu-se temporar accederea (cu relativa ușurință remarcată anterior) cnezimii la rangul feudal oficializat, anume la înnobilare. N-am putea spune că acest fapt a însemnat de-a dreptul „diminuarea generală a drepturilor recunoscute feudalității

³³ R. Popa, *Țara Maramureșului...*, p. 168.

³⁴ *Idem*, p. 171—178.

³⁵ *Idem*, p. 177.

³⁶ *Idem*, p. 178.

românești“, cum s-a afirmat³⁷, ci mai degrabă limitarea sau micșorarea puterii acelei părți a feudalității românești care reușise adaptarea mai rapidă la un statut nobiliar destul de înalt, concomitent și compensativ cu afirmarea drepturilor tradiționale (chiar dacă îngrădite și încadrate unor tipare) ale enezimii de sat mai ales, rămase anterior în anonimat, în afara privilegiului. În acest spirit s-a produs și stoparea vremelnică și parțială a tentativei feudalilor din Domnești de a stăpîni satele Lipcenii și Herinceni cu drept nobiliar, corelată cu interesul suveranului (acum, după dificila victorie obținută în confruntarea cu marea nobilime) de a avea în comitate cetăți puterice, cu domenii întinse, adică de a reface „domeniul regal“ în Maramureș, domeniu care dispăruse practic în mijlocul stăpînirilor feudale particulare, prejudiciind regalitatea de anumite venituri directe.

Acest interes al puterii centrale, în mod paradoxal, concorda cu dorința unei părți a feudalității românești de a perpetua stăpînirile cu drept enezial dacă accederea la dreptul nobiliar era mai anevoioasă. Și atunci enezii sau nobilii care stăpîneau sate în chip enezial, decît să-și piardă complet enezatele și veniturile adiacente, din care se împărțeau din plin, preferau, la apariția unor competitori, să uzeze de vechile drepturi și să rămînă stăpîni, chiar cu condiția cedării unei părți a acestor venituri către rege, mai ales către cetatea regală. În acest context, în fața celor mai înalte foruri oficiale de judecată ale regatului (regele, *iudex curie* și adunarea nobililor), la 1412 este recunoscut modul de stăpînire tradițională, enezială, a satelor Lipcenii și Herinceni de către feudalii din Bilca. Peste aproape o jumătate de secol, la 1457, în fața altei tentative nobiliare de uzurpare, de data aceasta a plebanului din Hust, bilcenii obțin iarăși cîștig de cauză în fața regelui Ladislau, prevalîndu-se de aceleași argumente, anume că stăpîneau din vechime enezatul respectiv, cu toate folosințele și pertinențele sale, grevat de anumite servicii și de censul către maiestatea regală, că ei exercitau adevărata stăpînire (*dominium*) ereditară asupra enezatului, în care fuseseră recunoscuți prin privilegiu, începînd cu regele Ludovic de Anjou, sub vechile hotare constatate și întărite de coaventul din Lelez în prezența vecinilor și mîgheșilor. Între cele două documente-limită privitoare la enezatul satelor Lipcenii și Herinceni (1350—1457), enezimea și nobilimea de origine enezială din Maramureș au cunoscut indiscutabil un proces de evoluție și de adaptare parțială la sistemul stăpînirii funciare din regatul Ungariei. Și totuși, prin referirile sale destul de lacunare, documentul privilegiat emis în favoarea fiilor voievodului Crăciun de Bilca proiectează o imagine anterioară anului 1350, cînd obștea românilor din enezatul văii Neagovei avea alți enezi și stăpîni, cărora le datora supunere și ascultare, după rînduiala străveche a țării Maramureșului. Cu această întoarcere în timp, ne situăm aproape de anul 1300, înainte de care se știe că nu au existat în Maramureș nici funcționari și nici cetate regală, iar prezența unor elemente străine avea un caracter foarte limitat sau episodic³⁸. De aceea enezii se pot caracteriza ca aparținînd feudalității românești prestatale, iar enezatele ca stăpîniri de tip feudal local. Faptul că în cazul enezatelor documentele latine ale regatului folosesc termeni ca stăpînire, supunere, ascultare, venituri, foloase, roade, pertinențe, introducere în stăpînire, stăpînire ereditară, iobagi etc. nu reprezintă numai o translație de terminologie consacrată pentru realități de altă factură, ci marchează și anumite similitudini și analogii între modul de stăpînire enezial și cel nobiliar, pe linia esenței feudale a acestora. Spre aceeași concluzie ne conduc și alte similitudini, ca, de pildă,

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Idem*, p. 169.

introducerea în stăpînirile recunoscute cu drept cnezial, hotărîcirea cnezatelor, prezența vecinilor și megiesilor la stabilirea hotarelor, toate efectuate în chip identic cu procedura utilizată pentru stăpînirile nobiliare. La acestea se adaugă moștenirea cnezatelor, posibilitatea stăpînitorilor de a dispune de ele prin vînzări, zălogiri, existența curților, a cetăților și ctitoriilor religioase cneziale, cunoscute pe spații largi ale teritoriului românesc. Cnezatele nu sînt o creație ulterioară apariției „domeniului regal” sau domeniilor cetăților, ci, dimpotrivă, aceste din urmă realități, destul de firave și incerte la început, s-au suprapus peste structurile tradiționale, pe care, neputîndu-le topi brusc în matca dorită, le-au recunoscut și tolerat în schimbul anumitor servicii și dări, prestate de cnezi și de supușii lor în beneficiul autorității suprapuse. Aceste obligații, deși nu au anulat esența feudală a stăpînirilor cneziale, s-au adăugat altor aspecte care au menținut o anumită diferențiere între stăpînirile cneziale și cele nobiliare, analoagă cu deosebirea care a existat între voievodatul sau țara Maramureșului și comitatul omonim, pînă cînd feudalismul oficial cu instituțiile adiacente s-a impus hotărît, totuși fără putința de a șterge vreodată complet vechea tradiție a rînduicilor locale românești.

IOAN-AUREL POP